फले द्रव्ये च उभयत्र सम्बन्धाङ्गीकारे विरुद्धं त्रिकद्वय मापद्येत। तथा हि उपादेयत्वं गुणत्वं विधेयत्वञ्चेत्येकं त्रिकम् उद्देश्यत्वमनुवाद्यत्वं मुख्यत्वञ्चेत्यपरं त्रिकं तत्रोद्देश्यत्वादयस्त्रयः स्वाराज्यफलनिष्ठा धर्माः। उपादेयत्वादयस्त्रयः साधनीभूतयागनिष्ठा धर्माः फलमुद्दिश्य यागस्योपादानात् फलमनूद्य यागस्य विधानात् फलस्य च साध्यतया मुख्यत्वात् यागस्य साधनत्वेनोपसर्ज्जनत्वात् तदेव च गुणत्वम्। अत्र चोपादेयत्वोद्देश्यत्वयोः, गुणत्वमुख्यत्वयोरनुवाद्यत्वविधेयत्वयोर्विरोध इति त्रिकद्वयं विरुद्धम्। तथाचैकेनैकदा तादृश विरुद्धोभययोर्बोधकत्वं नाङ्गीक्रियत इति भावः। अथ मा भूत्तन्त्रेण सम्बन्धः यजेतेनुषङ्गेण पृथक् फले द्रव्ये चान्वयः स्वीक्रियतामिति चेन्न अनुषङ्गकल्पने वाजपेय द्रव्येण यजेत यागं कुर्य्यात् स्वाराज्याय यजेत यागेन स्वाराज्यं भावयेदिति वाक्यभेदापत्तेः तस्माद्वाजपेय शब्दो न द्रव्यवाचकः अपि तु यागनामधेयमिति। इत्यञ्चानुषङ्गकल्पने वाक्यभेदरूपगौरवं दोष इत्यनुषङ्गाधिकरणसिद्धान्तः। यत्र चानुषङ्गकल्पने विशेषप्रमाणमस्ति तत्र प्रामाणिकत्वात् तत्कल्पने गौरवं न दोषायेति ध्येयम्"।

उभयत्र च द्रव्यमात्रगुणविधाननिराकरणम् प्रयोजनम्। क्वचित्तु गुणमात्रविधानं जै० १।४।९ सूत्रभाष्ययोर्दर्शितं यथा

"तद्गुणास्तु विधीयेरन्नविभागाद्विधानार्थे न चेदन्येन शिष्टाः" ९सू०। "यथा "आग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति' इत्येवमादयः श्रूयन्ते तत्र सन्देहः, किम् 'आग्नेयोऽग्नीषोमीयः' इत्येवमादयो गुणविधयः, कर्मनामधेयानि वा ? इति। किं तावत् प्राप्तम् ? गुणविधौ सत्यनेको गुणो विधीयेत, अग्निपुरोडाशाष्टाकपालाः इति, तस्मान्न गुणविधयः इत्येवं प्राप्ते ब्रूमः, तच्च कर्म, गुणाश्चास्य विधीयेरन्, अविभक्ता हि ते कर्मणो विधानार्थे तद्धितान्ते शब्दे, तत्र हि अष्टाकपालस्याग्नेयता विधीयते, स एष एवमाग्नेयो भवति, यद्यग्नये संकल्प्य दीयते, तेनायम् अनेन प्रकारेण यागो विहितो भवति, स एवं विधीयमानो न शक्यते सम्बन्धिनावविधाय विहित इति वक्तुम्। तस्मात् गुणविधयः, अष्टसु कपालेषु संस्क्रियमाणो व्रीहिमयो वा पुरोडाश एव भवति, सोऽनुवादः सिद्धश्चात्राष्टाकपाल उच्यते, 'कपालेषु श्रपयति' इति वचनात् नान्येन श्रपितं गृह्णन्ति, तेनास्मिन्पक्षे वाक्यभेदो भवति, 'न चेदन्येन शिष्टाः' यत्र पुनरन्ये वचनेन शिष्टा गुणा भवन्ति तत्र नामधेयं, यथ 'अग्निहोत्रं जुहोति।"

गुणवृक्ष पु० गुणानां नौकाकर्षणरज्जूनां बन्धनाधारः वृक्ष इव। नौकाकर्षकदामाद्याधारे काष्ठे। (मास्तुल)। स्वार्थे क, स इव कायति कै—क वा। तत्रार्थे अमरः।

गुणवृत्ति स्त्री गुणेन वृत्तिः। १लक्ष्यमाणसादृश्यादिगुणावलम्बनेन शब्दस्य अर्थप्रकाशनरूपशक्तौ लक्षणावृत्तौ, "यस्याक्षिसमीपे पौण्ड्राणि स गुणवृत्त्या चतुरक्षः" कात्या०श्रौ० २०।१।३८ सूत्रे कर्कः। गुणे वृत्तिर्यस्य। २गुणसामर्थ्यवति त्रि० "ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्द्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः। कथं चरन्ति ? श्रुतयः साक्षात् सदसतः परे" भाग०१०८७ अ०। गुणानां सत्वादीनां वृत्तिः। सत्वादीनां ३परिणामभेदेषु स्त्री "परिणामतापसंस्कारदुःखैर्गुणविवरोधाच्च दुःखमेव सर्वं विवेकिनः" पात०सू०। तासाञ्च यथाऽन्योन्यविरोधस्तथा तत्सूत्रभाष्यादिषु दर्शितम्।

"प्रख्याप्रवृत्तिस्थितिरूपा बुद्धिगुणाः परस्परानुग्रहतन्त्रीभूत्वा शान्तं घोरं मूढं वा प्रत्ययं त्रिगुणमेवारभन्ते चलञ्च गुणवृत्तमिति क्षिप्रपरिणामि चित्तमुक्तं रूपातिशया वृत्त्यतिशयाश्च परस्परेण विरुध्यन्ते सामान्यानि तु अतिशयैः सह प्रवर्त्तन्ते एवमेते गुणा इतरेतराश्रयेणोपार्ज्जितसुखदुःखमोहप्रत्यया इति सर्वे सर्वरूपा भवन्ति गुणप्रधानभावकृतस्तेषु विशेष इति तस्मात् दुःखमेव सर्व्वं विवेकिन" व्यासभा०।

"प्रख्याप्रवृत्तिस्थितिरूपबुद्धिरूपेण परिणता गुणाः सत्वरजस्तमांसि परस्परानुग्रहतन्त्राः शान्तं सुखात्मकं, घोरं दुखात्मकं, मूढं विषादात्मकमेव प्रत्ययं सुखोपभोगरूपमपि त्रिगुणं प्रारभन्ते नच सोऽपि तादृशरूपोऽस्य परिणामः स्थिरः इत्याह चलञ्च गुणवृत्तमिति क्षिप्रपरिणामि चित्तमुक्तं नान्वेकप्रत्ययः कथं परस्परविरुद्धशान्तघोरमूढत्वान्येकदा प्रतिपद्यते ? इत्यत आह रूपातिशया वृत्त्यतिशयाश्च परस्परेण विरुध्यन्ते सरूपास्त्वष्टा भावा धर्म्मादयो वृत्तयः सुखाद्यास्तदिह धर्म्मेण विपच्यमानेनाधर्म्मस्तादृशो विरुध्यते एवं ज्ञानवैराग्यैश्वर्य्यैः सुखादिभिश्च तादृशान्येव